

Biblioteka
INCUS

TIM *press*

Biblioteka
INCUS

Robert Blažević
Legitimnost, vlast i ideologija

Nakladnik
TIM press d.o.o., Zagreb
Tel: 01 611 97 13; Faks 01 611 97 14
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Za nakladnika
Hašim Bahtijari

Urednik
Hašim Bahtijari

Recenzenti
prof. dr. sc. Slaven Ravlić
prof. dr. sc. Nenad Zakošek

Lektorica
Zdenka Bedalov

Grafičko oblikovanje
TIM press

Tisak
Kika-graf d.o.o.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001072851

ISBN 978-953-8075-79-7

© TIM press
Sva prava pridržana.

Robert Blažević

Legitimnost,
vlast i
ideologija

Zagreb, 2020.

Sadržaj

Riječ unaprijed	7
Uvod	9
Opći teorijski okvir	19

PRVI DIO

Teorijske postavke o legitimnosti

1. Weberova teorija legitimnosti	43
1.1. Karizmatska vlast	47
1.2. Tradicionalna vlast	56
1.3. Legalna/racionalna vlast	62
1.4. Politička kontrola „birokracije“	70
2. Postveberijanske teorije legitimnosti	77
2.1. Niklas Luhmann – proceduralna legitimnost	78
2.1.1. Sudski postupak	82
2.1.2. Politički izbori	84
2.1.3. Zakonodavni postupak	88
2.1.4. Kritika Luhmannovog shvaćanja proceduralne legitimnosti	89
2.2. Jürgen Habermas – supstancijalna legitimnost	92
2.3. Wilhelm Hennis – pragmatička legitimnost	107
2.4. Robert Paul Wolff (1933) – anarhističko shvaćanje legitimnosti	116

DRUGI DIO
Legitimacijski problemi političkih poredaka

3. Legitimacijski problemi	
liberalno-demokratskih poredaka	131
4. Legitimacijski problemi nacističkog poretka	149
5. Legitimacijski problemi staljinističkih poredaka	171
5.1. <i>Legitimacijski problemi staljinističkog poretka u SSSR-u</i>	173
5.2. <i>Legitimacijski problemi titoističkog poretka u bivšoj Jugoslaviji</i>	178
5.3. <i>Uloga karizme J. B. Tita radi postizanja masovne lojalnosti</i>	181
5.4. <i>Legitimacijski problemi komunističkog režima u NR Kini</i>	186
5.5. <i>Legitimacijska kriza i slom komunističkih režima</i>	189
6. Legitimacijski problemi	
postsocijalističkih poredaka	195
6.1. <i>Slučaj Hrvatske i Srbije</i>	199
6.1.1. <i>Političko i društveno stanje u Hrvatskoj</i>	200
6.1.2. <i>Legitimacijski problemi Miloševićevog režima u Srbiji</i>	211
6.1.3. <i>Sličnosti i razlike između Tuđmana i Miloševića</i>	214
Zaključak	217
Bilješke	223
Bibliografija	305
Kazalo imena	327

Riječ unaprijed

Studija *Legitimnost, vlast i ideologija* rezultat je mojeg dugogodišnjeg bavljenja tim fenomenima. U prvom dijelu studije, pored uvoda, tematizirani su stavovi niza relevantnih političkih mislilaca koji su nedvojbeno dali značajan doprinos toj problematici. U drugom dijelu studije obrađeni su politički režimi (demokratski i nedemokratski) i način na koji su dobivali masovnu potporu podanika/građana.

Koristim priliku da zahvalim recenzentima prof. dr. sc. Slavenu Ravliću s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i prof. dr. sc. Nenadu Zakošek u Fakulteta političkih znanosti na korisnim savjetima i sugestijama. To, naravno, ne znači da snose odgovornost za slabosti i nedostatke studije. Odgovornost je isključivo na autoru. Mojoj majci Jelki, prof. dr. sc. Alanu Uzelcu s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Nevenu Šantiću zahvaljujem na podršci. Bez angažmana i susretljivosti dr. sc. Dejanae Golenko, voditeljice Knjižnice na Pravnom fakultetu u Rijeci, bio bih prikraćen za mnoge knjige. Posebnu zahvalnost dugujem gospodinu Hašimu Bahtijariju, vlasniku TIM pressa, zahvaljujući kojem je studija ugledala svjetlo dana.

Zagreb, srpanj 2020.
Robert Blažević

Uvod

Povijesno iskustvo pokazalo je da se vlastodršci ne mogu održati na vlasti vezujući uz sebe aparat „apsolutno poslušnih ljudi“ (Weber), poglavito vojni i policijski. Ako žele osigurati kontinuitet i stabilnost svojeg vladanja, oni moraju, uz osiguranje lojalnosti i pokornosti članova upravnog aparata, osigurati i „masovnu lojalnost“ (Offe) podčinjenih. Doduše, iskustvo s totalitarnim režimima različitog ideologijskog predznaka, koji su obilježili povijest dvadesetog stoljeća, poučilo nas je tomu koliko su s jedne strane za održanje jednog političkog poretka važni zajednički interesi vlastodržaca/političkih gospodara i članova upravnog aparata, te nemoć podčinjenih/podanika s druge. Lojalnost članova upravnog aparata vlastodršci nastoje osigurati poglavito zadovoljavanjem njihovih materijalnih potreba, no ne treba, dakako, apstrahirati ni svjetonazorske i emotivne čimbenike koji također imaju značajnu ulogu u nastojanju da se postigne pokornost vlastodršcima. No vlast koja bi se temeljila isključivo na tomu, nije u stanju dulje se održati. Stoga lojalnost i podrška podčinjenih aktualnim vlastodršcima ima podjednaku vrijednost za uspješno obnašanje funkcija vlasti. Zahvaljujući procesu masovne indoktrinacije i „ispiranju mozgova“ (*brainwashing*) u svim suvremenim političkim porecima, upotreba fizičke sile radi pacifikacije masa gubi na važnosti. Jer indoktrinacija i manipulacija nerijetko su djelotvornije, pa čak i jeftinije metode za osiguranje lojalnosti podčinjenih od primjene golog nasilja. Ključnu ulogu pritom nedvojbeno ima televizija kao sredstvo zaglupljivanja masa *par excellence*. Podčinjene se nastoji „uvjeriti“ kako žive u „najboljem od svih svjetova“ (Leibniz). Mase bivaju sve do svoje intimne sfere u oblicima mišljenja i ponašanja „tako preparirane kako to traži sistem – često na prividno nepolitičan način: reklamom, zabavom, krimićima i sportom“ (Kühnl 1978: 190). To rezultira zaglupljivanjem i otupljivanjem kritičkog mišljenja, interiorizacijom/pounutrivanjem vladajuće ideologije. Svjesni značenja masovnih medija za osiguranje lojalnosti podčinjenih, vlastodršci ih, nakon osvajanja vlasti, nastoje što prije staviti pod kontrolu. Pritom se nerijetko ne biraju sredstva.¹

U hrvatskom se jeziku za taj problem rabe različiti izrazi. Tako se u domaćoj literaturi susreću pojmovi legitimitet (repcija njemačke riječi),

legitimnost, legitimiranje, legitimacija, legitimiziranje. Pojam legitimnosti mogao bi se odrediti kao kategorija koja izražava potrebu da neki politički poredak, tj. vlast počiva na dobrovoljnom pristajanju članova političke zajednice. Politički poredak mogli bismo, u ovom kontekstu, odrediti kao skup institucija i odnosa među njima. Ili kao „poredak u društvu na koji utječe i oblikuje politička vlast“ (Hättich 1996: 74). Vlast je konkretan odnos između vlastodržaca i podčinjenih. S tim u vezi razlikujemo nekoliko vrsta vlasti. Prva, vlast unutar uprave koja se izražava u hijerarhiji, tj. u nadređenosti i podređenosti. Druga, vlast kao ovlast službenika u djelovanju spram građana. Treća, pojam političke vlasti koja se ostvaruje kontinuirano na određenom teritoriju na temelju legitimnog monopola fizičkog nasilja. Konačno, četvrta, vlast političkih tijela nad upravom. Osnovno pitanje koje se s tim u vezi postavlja jest pitanje na temelju čega članovi političke zajednice smatraju da je vlast opravdana. Odnosno, na temelju čega vlast pokušava kod podčinjenih postići uvjerenje o svojoj opravdanosti. Dakako, tijekom povijesnog razvoja dolazilo je do bitnih preinaka u poimanju osnove opravdavanja vlasti.

Izvor legitimnosti političke vlasti u zapadnoeuropskim, liberalnodemokratskim porecima jest narodna volja. Narod/puk čini skup državljana, nositelja suverenosti. Državljanin (*citoyen*) nužno je apstraktna osoba. Apstrahira se od nacionalnih/etničkih, religijskih, spolnih, socijalnih, obrazovnih i drugih specifičnih značajki osobe. Jedino je tako omogućena jednakost kao jedna od temeljnih vrijednosti tih poredaka. No narodna volja nije dovoljna da bi vlast bila legitimna. Potrebne su također racionalne procedure pomoću kojih se vlast uspostavlja i funkcionira. Fundamentalni značaj pritom imaju slobodni i tajni izbori, koji se zasnivaju na općem i jednakom pravu glasa. Načelo od kojeg se polazi prilikom izbora jest načelo većine, no uz obvezu zaštite prava manjine (u pravilu izborom njihovih predstavnika u parlament, temeljnu instituciju predstavničke demokracije). Od načela većine izuzeto je međutim područje temeljnih ljudskih prava i sloboda (npr. pravo na život, sloboda govora i okupljanja, sloboda savjesti, sloboda tiska, sloboda od samovoljnog uhićenja i zatvaranja). Ta se prava i slobode ne mogu podvrgnuti glasanju i neovisna su o izbornim rezultatima. Institucijama izbora i stranaka artikulira se volja puka izborom predstavnika u parlament. Rezultat parlamentarnog odlučivanja apstraktni su zakoni koji su obvezatni za sve članove političke zajednice dakle i za one koji su ih donijeli (Zakošek 1989: 49 i d.). Sustav vrijednosti na kojem se zasniva demokratska legitimacija vlasti, tvore pojmovi „vladavine prava“ (*the rule of law*) i „pravne države“ (*Rechtsstaat*).² Odnosno, pojmovi slobode, jednakosti, demokracije, narodne suverenosti,

ljudskih prava itd. Stoga i teorije legitimnosti koje su oblikovane u zapadnoeuropskoj literaturi, tj. teoretičari prilikom tematiziranja problema legitimnosti političkih poredaka polaze od prethodno navedenih institucija, procedura i vrijednosti kao samorazumljivih pretpostavki. Politički poredak koji prilikom konstituiranja ne polazi od tih pretpostavki, smatra se nelegitimnim.

S druge strane nakon Oktobarske revolucije etablirani su poreci s bitno drukčijim institucijama i vrijednosnim sustavom nego zapadnoeuropski. Novi sistem dominacije karakterizirao je, između ostaloga, nepostojanje formalno-proceduralnih mehanizama legitimacije vlasti, koji su inherentni za zemlje Zapada. Za poretke sovjetskog tipa ideologija je postala temelj pomoću kojeg se pokušavalo opravdati novoetablirani sistem dominacije. U ideologiji marksizma-lenjinizma, ali i u zbilji, ekskluzivno mjesto ima komunistička partija, kojoj pripada povijesna misija izgradnje nove beskonfliktne zajednice. Realizacija *misije* implicira permanentno revolucioniranje svih institucija (u području ekonomije, politike i kulture) pod nadzorom vrhovnog arbitra, avangardne partije koja je istinski suveren u porecima takvog tipa. Partija je, kao inkarnacija uma, po ideologijskom samorazumijevanju, jedina u stanju pojmiti zakonitosti povijesnog i društvenog razvoja. Podanici ne-članovi partije tretiraju se stoga kao „maloljetni odgojni objekti“ (Bahro 1981) pod permanentnim tutorstvom suverena. Pojedinci koji se nastoje emancipirati od tutorstva avangardne partije, nerijetko završavaju u koncentracijskim logorima tipa gulaga ili bivaju hospitalizirani na psihijatrijskim odjelima pod kontrolom tajne političke policije (npr. NKVD/KGB). Revolucionarna avangarda nastoji radikalno transformirati ne samo naslijeđene institucije, već i individue. Tako se nameće ideal „novog čovjeka“ posebnog kova i „čelične volje“, koji će se samoprijegorno prihvatiti zadatka realizacije komunističkog projekta.³ Odnosno, uspostavljanja nove zajednice koja bi se, po ideologijskom samorazumijevanju, temeljila na jednakosti i ravnopravnosti svih članova.

U Njemačkoj postoji mnoštvo radova koji se bave problemom legitimnosti.⁴ Pretragom ključne riječi *legitimacy* u *online* katalogu Kongresne knjižnice u Washingtonu pronalazimo preko 500 rezultata različite vrste građe (knjiga, časopisa itd.). Ograničavanjem rezultata pretrage na samo tiskane knjige, u SAD-u je u razdoblju od 1800. do 2020. objavljeno 327 knjiga na temu *legitimiteta*. Od toga je 248 naslova objavljeno od 2000. do 2020, 43 od 1900. do 1999, a 36 naslova od 1800. do 1899. Najveći broj naslova tiskan je od 2010. do 2019. (178 knjiga, 17 naslova je u objavi tijekom 2020, a od 2000. do 2009. objavljena su 53 naslova).⁵ Pritom pretraživanje *online* kataloga Kongresne knjižnice u

Washingtonu nije obuhvatilo složeni način pretraživanja koji bi povezoao legitimitet sa srodnim područjima i terminima. Namjera je bila samo steći uvid u broj naslova koji u sebi uključuju termin legitimitet, a koji su objavljeni u SAD-u.

No u hrvatskoj stručnoj literaturi problemu legitimnosti političkih poredaka nije posvećena osobita pozornost. Rijetki su bili radovi u kojima se tijekom socijalističkog razdoblja do 1990. tematizirao taj problem, ali i u posljednjih tridesetak godina o tom značajnom problemu političke teorije kod nas nije napisano mnogo. Prva veća studija o političkom legitimitetu koja je objavljena u bivšoj Jugoslaviji je knjiga Milana Podunavca, profesora na Fakultetu političkih nauka u Beogradu (Podunavac 1988). Mirjana Kasapović i Nenad Zakošek uredili su knjigu u kojoj je objavljeno dvanaest radova istaknutih pravnika, filozofa i politologa o „legitimnosti demokratske vlasti“ (Kasapović i Zakošek 1996). O legitimnosti vlasti kraće su radove, među ostalima, objavili Eugen Pusić, Nikola Visković, Nenad Zakošek, Josip Županov. Ni na prostoru bivše Jugoslavije nije objavljeno mnogo radova, pa možemo ustvrditi da je problem legitimnosti i dalje zanemaren.⁶

Županov smatra da je legitimnost „eminentno pravna kategorija“, dok je on rabi kao „sociološku kategoriju“. Županov se pita je li opravdano „unositi jedan pravni termin u sociološku analizu“. Odnosno, ne bi li „bilo bolje da se na taj fenomen primijeni neki eminentno sociološki termin ili pak deskriptivni izraz iz svakodnevnog govora?“. Županov ističe da on nije prvi sociolog koji unosi pojam legitimnosti u sociološku analizu. Naprotiv, „taj je pojam već u širokoj upotrebi, pa bi ga danas bilo teško iz te upotrebe isključiti“. S tim u vezi navodi definiciju legitimnosti Luhmanna i Bergera. Legitimnost je „ukupnost djelatnosti institucija kojima institucionalni poredak određenog društva opravdava i održava svoje postojanje“. Djelatnosti su ideologija, znanost, kultura, umjetnost i politika (Županov 1982: 43). Zamjena termina legitimnost nekim sociologijskim terminom (npr. kolektivni stav) ili nekim deskriptivnim izrazom (npr. opravdanost) „teško bi se mogla prihvatiti jer alternativni izrazi nemaju ni izdaleka jednaku komunikativnu vrijednost kao termin legitimnost“.⁷ Bilo bi „znanstveno produktivnije“ promatrati uporabu termina u perspektivi „interdisciplinarnе suradnje prava i sociologije“ nego u perspektivi „oštroг razgraničenja između te dvije discipline“. Jer bez pomoći sociologijske analize ne može se objasniti „promjena“ legitimnosti: gubitak legitimnosti „jedne vlasti i stjecanje legitimnosti druge vlasti“. S druge strane „pravna“ legitimnost je „statička“ kategorija, dok je sociološka legitimnost „dinamična“ kategorija. Ako se vlast promatra kao sistem u stabilnom stanju, ona je legitimna i u pravnom i u sociološkom smislu. U

analizi se onda može apstrahirati od sociološke i ograničiti na pravnu legitimnost. Ako se sistem nalazi u procesu mijene, promjena će se izraziti kao „disocijacija“ sociološke od pravne legitimnosti, ta će vlast postupno gubiti svoju sociološku legitimnost, a druga će je stjecati. Uporabljivost svoje sheme Županov ilustrira na primjeru jugoslavenske države.⁸ Naime kraljevska vlast u Jugoslaviji sačuvala je svoju „pravnu legitimnost sve do kraja rata“, ali je tijekom Drugoga svjetskog rata postupno gubila svoju sociologijsku legitimnost „zbog suradnje njezina ministra vojske s okupatorom“. Pri kraju rata sociologijska legitimnost bila je „potpuno odvojena“ od pravne: sociološki bila je „legitimna nova narodna vlast, a pravno kraljevska vlada“. Proces promjene „i nije mogao drugačije završiti, nego da nova vlast, koja je bila sociološki legitimna, stekne i pravnu legitimnost“. Dakle ako legitimnost vlasti promatramo kao dinamičku kategoriju, tada u analizu moramo uvesti i sociološki pojam legitimnosti i promatrati je u „interakciji s pravnom legitimnosti“ (Županov 1982: 44).

Analizirajući pojam legitimnosti, Županov propušta navesti da je taj pojam ponajprije politologijski, a ne pravni unatoč etimologijskim korijenima koji sežu u rimsku pravnu tradiciju. Usto čini se neprimjerenim navoditi Prvu i Drugu Jugoslaviju kao primjer transformacije pravnog pojma legitimnosti u sociologijski. Strogo gledajući, ni Prva ni Druga Jugoslavija, odnosno ni jedan ni drugi jugoslavenski politički poredak, nije posjedovao legitimnost u pravom značenju te riječi. Prva Jugoslavija bila je, u razdoblju od 6. siječnja 1929. do ubojstva kralja Aleksandra 9. listopada 1934., i diktatura u kojoj su zabranjene političke stranke i svako slobodno političko djelovanje. Inače, i tijekom svojeg trajanja kraljevski režim nije imao većinsku potporu nesrpskih naroda. Nakon oslobođenja zemlje, nova vlast je posjedovala *revolucionarnu* legitimnost.⁹ Ali ne i demokratsku budući da su političke stranke i svako opozicijsko djelovanje bili zabranjeni. Doduše, nova vlast bi najvjerojatnije, s obzirom na ulogu koju su komunisti imali tijekom rata, dobila većinu na izborima. Analiza prof. Županova stoga nam se čini insuficijentnom i „nategnutom“.¹⁰

Nikola Visković u tematiziranju problema legitimnosti, prije svega, pokušava odrediti pojam legalnosti/zakovitosti. Riječ je o formalnoj i sadržajnoj sukladnosti zasnivanja vlasti i svih „akata-normi“ s najvišim normama i s relativno „višim normama“ u jednom normativnom sistemu (moralnom, običajnom, pravnom). U političko-pravnom poretku najviše su norme, dakako, dane u ustavu (pisanom ili nepisanom). Akti i norme koje prema svojim ovlaštenjima (pravnoj moći) stvaraju pravni subjekti, državni i privatni,

5. Legitimacijski problemi staljinističkih poredaka

Smrt rješava sve probleme. Nema čovjeka, nema problema.
 Josif Visarionovič Džugašvili Staljin

Oktobarskom revolucijom 1917. godine u Rusiji (od 1922. u SSSR-u), na čijem je čelu bio Vladimir Iljič Lenjin,⁵⁵⁰ etabliran je model političkog ustrojstva u kojem je, kao i u nacističkom vladavinskom poretku, zabranjen stranački pluralizam.⁵⁵¹ Parlamentarne izbore i slobodnu konkurenciju više političkih stranaka s različitim programima u staljinističkim („komunističkim“) režimima službena doktrina smatrala je „buržujskim formalizmom“.⁵⁵² Ideologija (svaka je ideologija *falsches Bewußtsein* dakle pogrešna ili objektu neadekvatna svijest) postaje osnova pomoću koje se pokušava opravdati poredak. U ideologiji „marksizma-lenjinizma“⁵⁵³ ekskluzivno mjesto ima komunistička partija kojoj pripada povijesna misija izgradnje nove beskonfliktne zajednice. „Kovanica ‘društvena zajednica’ je ideološki proizvod tih poredaka“ (Križan 2000: 91).⁵⁵⁴ Partija je kao inkarnacija uma, po samorazumijevanju, jedina u stanju pojmiti zakonitosti povijesnog i društvenog razvoja. Partija je kao avangarda „odgovorna samo povijesti“ (Puhovski 1990: 46). Ona je dužna skrbiti o ne-članovima koji su puki odgojni objekti budući da su pojmljeni kao ne-umni. Kao bitan princip staljinistički ideolozi nastoje nametnuti princip nesebične podređenosti pojedinca višim ciljevima države, odnosno „socijalističke domovine“.⁵⁵⁵ Tomu se daje akcent pri, tzv. odgojnom radu i stvaranju „novog čovjeka“. Staljinistički ideolozi inzistiraju i na nužnosti brze elektrifikacije i industrijalizacije zemlje. Tako je jedna od osnovnih teza od Staljina do Hruščova bila „stići i prestići Ameriku“. Hruščov je čak bio predvidio točan datum (1980) kada će se u SSSR-u izgraditi visokorazvijeno komunističko društvo. Na ideologijskoj razini komunistički režimi zapravo ne trebaju opravdanje, budući da vlast odgovara isključivo povijesti, ne i podanicima. Na sociologijskoj razini njima je međutim također potrebna legitimacija jer se vlast ne može osloniti na golo nasilje. Naime ideologija nije u stanju iz sebe same osigurati povjerenje podanika. No da bi se ostvarilo pristajanje podanika, ne može se ostati u okvirima ideologije koju komunistička

partija proklamira. Mora se stoga posezati za mehanizmima koji su ideologiji izvanjski. A bilo koji način legitimiranja proturječi temeljnoj ideologijskoj postavci da komunistička vlast ne treba opravdanje. Poseže se zato za karizmom partijskih vođa, tradicijom i elementima legalne vlasti (npr. izbori kao privid demokratskih institucija). Ako bi zamislili socijalistički poredak koji se ne bi pozivao ni na kakve svete i neupitne tradicije u koje bi podanici vjerovali, karizmu, privid demokratskih institucija, nameće se pitanje kako bi se moglo proizvesti uvjerenje podanika da je poredak opravdan? U potonjem slučaju jedino cenzurom, kontrolom obrazovanja, što je vrsta represije. No poanta je u tomu da se legitimacija i represija međusobno isključuju. Legitimacija pretpostavlja dobrovoljan pristanak uz vlast/poredak, a ne oktroirani pristanak. Zato bi jedan legitimni socijalistički poredak, u komu podanici vjeruju u opravdanost vlasti/poretka, bio anomalija, a ne pravilo. Čini se da je ključnu ulogu prilikom sloma komunističkih režima imala *kriza* legitimnosti. Režimi su potrošili tradiciju i karizmu kao forme legitimnosti, a akceptiranje Weberovog legalno-racionalnog tipa legitimnosti za posljedicu je imalo radikalnu promjenu političke paradigme.

Tijekom pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća u bivšim realsocijalističkim zemljama partijsko vodstvo je nastojalo koristiti tzv. geopolitički argument kao izvor pseudolegitimacije režima (Bahro 1981). Naime upozoravalo se na prijetnju sovjetske vojne intervencije, a također i na odluke zemalja Zapada kojima se priznaje vlade istočnoeuropskih zemalja i geopolitička zbilja podijeljene Europe (tzv. međunarodni izvor legitimnosti). Riječ je o negativnoj legitimaciji. Pobornici takvog načina legitimacije poretka upozoravali su da svaki zahtjev za većom samostalnošću od SSSR-a i svaki iskorak prema parlamentarnoj demokraciji *de facto* ugrožava mir u Europi zbog potencijalne sovjetske vojne intervencije (Lamentowicz 1986: 143). Tradicija je također bila značajan izvor legitimacije vlasti partijskog vrha. Tradiciju kao formu legitimnosti počeli su koristiti nakon protoka određenog vremena od uspostave poretka. U SSSR-u je primjerice uporaba tradicionalne legitimacije postala aktualna pedesetih godina, napose poslije Staljinove smrti. Kombinirale su se dvije tradicije: ruska nacionalna tradicija i tradicija sovjetske vlasti od 1917. nadalje (Fehér *et al.* 1986: 222). U bivšoj Jugoslaviji režim se pozivao na NOB i tekovine revolucije. Staljinistički tip političkog režima danas postoji u Kini,⁵⁵⁶ na Kubi, u Vijetnamu, Sjevernoj Koreji i Laosu. U tim zemljama nije dopuštena konkurencija više političkih organizacija s različitim političkim programima koje se bore na izborima za glasove članova biračkog tijela. Odnosno zabranjene su frakcije koje *de facto* postoje i „podzemno“

djeluju. Pluralizam je dakle stavljen izvan zakona. Partijska tijela (centralni komitet i politbiro) donose ključne političke odluke.⁵⁵⁷

5.1. Legitimacijski problemi staljinističkog poretka u SSSR-u

Politički prevrat u Rusiji 1917. dogodio se u zemlji u kojoj je stoljećima dominirala tradicionalna politička kultura. Dominantnu kategoriju stanovništva činili su seljaci (mužici) koji su stoički podnosili autokratski carski režim. Po mnogim obilježjima, Rusija je još bila „u srednjem vijeku“, napose u pogledu svijesti i „duhovnih struktura“. Svega oko 8 % stanovništva u Rusiji 1917. bilo je pismeno.⁵⁵⁸ Seljaci („narod u dronjcima“) bili su praznovjerni, pod utjecajem pravoslavnih popova, živjeli su „jadno“, klanjali su se ikonama, svetim slikama Krista, Djevice i svetaca što su visjele u svim izbama. „Užitak im je votka, alkoholno piće od krumpira, koje se pilo u golemim količinama“ (Elleinstein 1980: 19). Rijetke su bile pobune ruskog mužika protiv carskog samodržavlja i tlačenja od Ivana Groznog do posljednjeg Romanova.⁵⁵⁹ Ruski narod je tijekom burne povijesti bio „strpljiv do nepodnošljivosti“ (Gorki). *Legitimnost* carske vlasti bila je kod mase stanovništva sakrosanktna i neupitna. Car je bio simbol integracije, odnosno karizmatički spasitelj koji će, u svijesti narodnih masa, u skladu s tradicionalnom kršćanskom eshatologijom, uspostaviti pravedni politički i društveni poredak. Sumnja u legitimnost carske vlasti i pravo na otpor doći će u Rusiju tek sa socijalističkim idejama. U zapadnoj Europi taj su posao „odradili“ drugi politički i idejni pokreti, tj. njihovi predstavnici znatno ranije (Kuljić 1998: 25).

Jedno od sredstava legitimacije političkog poretka u SSSR-u bila je ideologija marksizma-lenjinizma (umjesto revolucionarne, *kritičke* teorije „marksizam“ je imao ulogu „legitimacijske znanosti“), odnosno vulgarizirani i krivotvoreni Marxov nauk.⁵⁶⁰ Komunistička ideja je kao ni jedna druga u ljudskoj povijesti dominirala „duhom ljudi“ u 20. stoljeću. Ona je „univerzalistička“ te se stoga može „svidjeti“ svim ljudima, a ne samo jednoj naciji ili izabranoj rasi. Radikalna je budući da „propovijeda“ ukidanje privatnog vlasništva kao izvora nejednakosti. Njezina „vlast“ istodobno je tako „duboka i široka“ da je urodila nečim sličnim *univerzalnome* vjerovanju, čija je „prostorna protežnost“ nadmašila područja utjecaja kršćanstva. „Kći Europe XIX. stoljeća, ideja komunizma u XX. stoljeću proširila se diljem svijeta“ (Furet 1997: 7). Bila je rasprostranjenija od bilo koje poznate religije.⁵⁶¹ Pored ideologije, važnu *legitimacijsku* ulogu imala je pobjeda nad nacističkom Njemačkom

u Drugome svjetskom ratu („Veliki Domovinski rat“)⁵⁶² i Staljinov kult ličnosti („karizma“). S tim u vezi nameće se pitanje odnosa karizme razuma i karizme komunističkog vođe. Karizmu razuma valja strogo razlikovati od „čiste“ karizme. Razlika je upadljiva kod komunističkih vođa koji nisu posjedovali natprirodni dar niti je za njih važno načelo da samo jedan može biti „pravi“. Karizma partijskog vođe je stoga pretvorena od dara milosti u nešto što se može steći. To je bilo u skladu s temeljnim racionalističkim sadržajima marksističke ideologije koja se oslanja na „prosvjetiteljski skepticizam“. Komunistički vođa nije natprirodno obdaren junaštvom, plemenitošću i političkom *genijalnošću*, već je odgojen, prije svega, partijskim radom. Njegova karizmatička kvalifikacija je nezamisliva bez Partije,⁵⁶³ utjelovljenja kolektivnog razuma klase. S druge strane partijski aparat izgrađivan je paralelno s državnim aparatom.⁵⁶⁴ Na svakoj razini upravno-teritorijalne podjele područja države postojao je partijski komitet koji je na prostoru teritorijalne jedinice usmjeravao i kontrolirao djelatnost državnih organa (Kuljić 1994: 283 i d.). Partija vlada u „dijalektičkoj“ sprezi ideologije i terora tajne političke policije (Furet 1997: 169).⁵⁶⁵

Staljinova „karizma“ je uglavnom planski osmišljavana. On nije posjedovao *genuinu* karizmu (Willner 1984) na koju bi spontano „pale“ mase sovjetskog stanovništva. Bio je nekarizmatična osoba. Ali, kao i svi politički vođe, nastojao je steći karizmu, tj. „iracionalnu privlačnost“. Pravi Staljinov (pseudonim – čeličan)⁵⁶⁶ kult ličnosti započinje 1929. koju je Staljin najavio, u prigodi 12. godišnjice Oktobarske revolucije, kao godinu „velike prekretnice“. Mjesec dana poslije toga i Staljinov se rođendan slavi s velikom pompom te se kult čijim je predmetom od svoje smrti bio Lenjin sada prenosi na njega (prvi put nazvanog „vrhovnim vođom“). Vremenska podudarnost ofenzive na seljaštvo s pokretanjem petogodišnjeg plana i prvim znakovima idolopoklonstva Staljinu nije slučajna. Režiranje prizora nepogrešivosti vlasti utjelovljene u osobi njezina šefa znak je duhovnog podjarmljenja ljudi koje zacijelo nadilazi granice kruga malih partijskih tirana (Lefort 2000a: 115). „Fantastičan pothvat“ izvlaštenja seljaka plaćen je milijunskim žrtvama – poginulima, natjeranima na skapavanje od gladi ili deportiranih u koncentracijske logore.⁵⁶⁷ A sa životom u sovjetskim (i nacističkim) koncentracijskim logorima ništa se ne može usporediti. Njihova stvarnost „najviše nalikuje na srednjovjekovne prikaze Pakla“.⁵⁶⁸ Razmjeri katastrofe i masovne tragedije promatrača „ostavlja skamenjenim“ (Arendt 2015: 443).⁵⁶⁹

S koncentracijskim logorima za prisilni rad, ruku pod ruku, ide i Staljinov kult ličnosti. U „preobilju“ Staljinovih slika koje naručuje i koristi režim, u

- 636 Tijekom kulturne revolucije, ubijanje i likvidacije postale su svakodnevice. „Ubijanje je postalo obilježje pravog revolucionara. Privatno razmišljajući o Hitlerovoj okrutnosti, Predsjedavajući je konstatirao, 'Što okrutnije, to bolje, zar ne? Što više ljudi ubijete, to ste veći revolucionar'“ (Fenby 2008: 485).
- 637 Deng Xiaoping je rehabilitiran 1977.
- 638 „Operateri u telefonskim centralama javljali su se na pozive sa 'Živio Predsjednik Mao'. Jedine dozvoljene knjige, filmovi i kazališne predstave bile su one koje je odobrila Jiang Qing; ukupan broj iznosio je svega 124 novele koje su izdane tijekom kulturne revolucije, bilo kakav oblik osobnog ukusa odijevanja bio je van granica – žene su nosile hlače s ujednačeno niskim petama, a većina ljudi odijevala se u jednolične jakne u stilu Crvene garde, široke hlače i kape, sa značkom Predsjednika na džepu kaputa“ (Fenby 2008: 485).
- 639 Tijekom kulturne revolucije, prema nekim procjenama milijun ljudi je ubijeno ili je izvršilo samoubojstvo. Tijekom desetogodišnjeg razdoblja palile su se knjige, rušili spomenici, kritiziralo se je rukovodstvo (npr. Deng Xiaopinga) zbog „kapitalističkog“ skretanja. Posljedica je bila tzv. opća anarhija. Zbog frakcijskih sukoba 1968. intervenirala je vojska koja je uvela kakav-takav red.
- 640 Po uzoru na staljinistički sustav gulaga, otvarani su koncentracijski logori pod imenom *Laogai* – „Reforma kroz rad“, u koje su deportirani milijuni ljudi. Već početkom 1950-ih sustav je obuhvaćao oko 15 milijuna zatočenika, a financiran je proizvodima koje su izrađivali sami zatvorenici (Fenby 2008: 402).
- 641 „Privatni život nije značio ništa, narod je bio prazna stranica papira, obični brojevi koje vođa može koristiti kako mu drago. Maoistička autokracija dosegla je vrhove do kojih nisu stigli ni Hitler ni Staljin, popraćena ogromnom hipokrizijom budući da je vođa, koji je propovijedao jednostavnost, moral i proleterske vrijednosti jeo omiljenu ribu (avionima je dostavljana iz Wuhana), provodio se s nizom mladih žena, dao uz goleme troškove sagraditi za sebe vile u koje je rijetko navraćao i gomilao tantijeme od njegove *Crvene knjižice*. Snažna organizacija terora osiguravala je pokornost, ogromni gulag gutao je stvarne ili izmišljene protivnike, a masivna propagandna mašinerija hranila je naciju mitovima“ (Fenby 2008: 554).
- 642 Nakon smrti Mao Zedonga, vlast u Partiji i državi preuzima Deng Xiaoping (1904–1997), koji je tijekom kulturne revolucije bio stigmatiziran kao pobornik „kapitalističkog puta“ i zbog toga interniran u logor za „preodgoj“. Deng je odlučio zaostalu agrarnu zemlju transformirati u respektabilnu ekonomsku i vojnu silu. Pritom nije važan model političkog sistema („kapitalizam“ ili „komunizam“), važno je da bude efikasan. Poznata je s tim u vezi i njegova izreka „Nije važno je li mačka crna ili bijela, nego lovi li miševe“. Na tragu ideja „gurua“ Čikaške škole Milтона Friedmana (Friedman je 1980. i 1988. posjetio Kinu) u Kini je učinjen tzv. neoliberalni zaokret („šok-terapija“). Početak Dengovih reformi koincidira s neoliberalnim zaokretom u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji, kada na vlast dolaze Ronald Reagan (1981) i Margaret Thatcher (1979). Kina je tijekom Dengove vladavine, a i nakon njegove smrti, imala spektakularan ekonomski rast (u prosjeku oko 10 % godišnje) i rast životnog standarda za „velik dio stanovništva“. Postala je „svjetska manufaktura“. No uz beskrupulozno bogaćenje partijske elite (partijski funkcionari pretvarali su se u tajkune), porast cijena, bijedne radničke nadnice, porast nezaposlenosti i devastaciju okoliša. Friedmanovske reforme nisu pratile demokratizaciju političkog sistema. Zahtjevi za demokratizacijom režima krajem 1980-ih godina kulminirali su prosvjedom studenata i radnika na Trgu nebeskog mira (Tiananmen). Vlada je 20. svibnja 1989. proglasila izvanredno stanje, a 4. lipnja vojska i policija su brutalno, u krvi ugušile prosvjede. Prema nekim procjenama, ubijeno je između dvije i sedam tisuća ljudi. Intervenciju vojske i policije naredio je osobno Deng Xiaoping te je dobio nadimak „Pekiński koljač“. Time je otvoren put „nereguliranom kapitalizmu“ i „darwinističkoj borbi za pozicije“. Nadnice u Kini su „ekstremno niske“, a uvjeti rada u tolikoj mjeri „neregulirani, despotski i izrabljivački da svojom bešćutnošću mogu postidjeti i opise koje je svojedobno prikupio Marx“ u prikazu uvjeta rada u engleskim tvornicama u ranim fazama industrijske revolucije (Harvey 2013: 117 i d.).
- 643 Povijest Staljinovog, Hruščovljevog i Brežnjevljevog kulta ličnosti očito pokazuje kako djeluju mehanizmi proizvodnje kultova. „Apsolutna moć aparata nalazi svoje najadekvatnije otjelovljenje u osobnoj moći Vođe koji djeluje u ime aparata, a provodi svoju volju“ (Zaslavski 1985: 15).
- 644 Prema Carlu Friedrichu, totalitarni politički poreci imaju šest zajedničkih karakteristika: detaljno razrađenu ideologiju; partiju s monopolnim položajem u političkom sistemu; tajnu

političku policiju koja provodi sistematski (i nepredvidivi) teror nad podanicima; sredstva masovne komunikacije su pod strogom kontrolom režima i šire vladajuću ideologiju (*Blut und Boden* i marksizam-lenjinizam); postoji potpuni partijski monopol nad vojskom te centralizirano upravljanje i kontrola ekonomije putem državne uprave (Friedrich i Brzezinski 1965: 19 i d.). Franz Neumann pak smatra da totalitarna diktatura kao „najrepresivniji“ politički poredak ima pet bitnih obilježja: izvršen je prijelaz s države koja se temelji na zakonima na policijsku državu (*Polizeistaat*); vlast je koncentrirana i centralizirana; postoji isključivo državna partija koja ima politički monopol; umjesto pluralističke, na djelu je totalitarna kontrola društva te masovni državni teror nad podanicima (Neumann 1992: 206 i d.).

- 645 Temeljna nezakonitost totalitarnih poredaka vezuje se uz činjenicu da su oni podređeni „osobnoj volji“, koja ne priznaje ni pravila ni granica, proizvoljnoj, svemoćnoj volji, odnosno točnije, u njima je takva volja, „volja vrhovnika izvor prava *par excellence*“. Dakle ni narod ni ustavotvorna skupština nisu izvorištem legitimitnosti i legalnosti te je „istinska zakonodavna moć povijesna želja *Führera* i partije“ (Aron 1996: 36). Doduše, to bitno obilježava nacistički totalitarni poredak, no ne i staljinizam.
- 646 Zbog straha da bi glavna prijetnja njegovoj vlasti mogla doći iz redova Crvene armije, Staljin je 1937. naredio uhićenje i zatim strijeljanje maršala Tuhačevskog, ali i brojnih drugih oficira Crvene armije. Zastrašujuća čistka oficira je prouzročila strijeljanje i deportaciju više od 20 000 ljudi. Time je vojska bila obezglavljena neposredno pred Drugi svjetski rat, a to će imati kobne posljedice (Salvadori 2008: 587).
- 647 Unatoč svemu „cijeli narod“ oplakivao je smrt vođe i otpratio ga do mauzoleja na Crvenom trgu, gdje je trebao počivati uz Lenjina, poput njega „balzamiran za vječnost“, koja je potrajala svega osam godina. Na XXII. kongresu KP SS-a 1961. donesena je odluka o uklanjanju tijela iz mauzoleja.
- 648 Komunistički režim u SSSR-u za Staljinova života imao je sve temeljne značajke totalitarizma kako ih je definirala Hannah Arendt u svom klasičnom djelu *Izvori totalitarizma*. No poslije Staljinove smrti te su se značajke „osušile“ (Castoriadis). Unatoč tomu što staljinizam, za razliku od hitlerizma, nije zamijenjen demokratskim režimom, ipak su „optužbe poststaljinističkog SSSR-a za totalitarizam jedva nešto više od hladnoratovske propagande“ (Županov 2002: 212). Nije naime svaki despotizam „identičan“ s totalitarizmom.
- 649 „Socijalističke“ revolucije izbile su u zemljama koje nisu prošle surovu „školu“ kapitalizma. Wolfgang Kraus odaje priznanje Maxu Weberu što je upozorio na usku vezu religije i moderne civilizacije. Na tlu Bizantske i Ruske pravoslavne crkve (Zapadna i Istočna crkva odvojile su se 1054) nastalo je drugo društvo, drugi načini života, drugo uređenje prema novim mogućnostima koje su se pojavile u *drugoj* polovici tisućljeća, novim problemima i načinima ponašanja. „Novine renesanse, koje su duboko utjecale na mišljenje, osjećaje, htijenje, a također baroka, ali prije svega prosvjetiteljstva i tehničkog razdoblja, koje je počelo, nisu dugo nailazile ni na kakav odjek na ruskom području“ (Kraus 2000: 45).
- 650 „Marksizam-lenjinizam“ je, zapravo, drveno željezo i u stvari najvećim dijelom „engelsizam-lenjinizam“ (Künzli 2001: 181).
- 651 „Država, suvremeni Levijatan, želi obuhvatiti sve gutajući dotad autonomne institucije, uplićući se u svakodnevni život svih, nadzirajući svakog pojedinca od rođenja do smrti“ (Elleinstein 1980: 168).
- 652 „Koncentracijski logori se nisu podizali radi bilo kakvih prinosa od rada; jedina trajna ekonomska funkcija logora bilo je financiranje njihova vlastitog nadgledničkog aparata; zato, ekonomski gledano, koncentracijski logori postoje uglavnom samo radi sebe samih. Sve što se radilo, moglo se u drukčijim uvjetima uraditi mnogo bolje i jeftinije. Primjer Rusije, čiji se koncentracijski logori uglavnom prikazuju kao logori za prisilni rad zato što ih je sovjetska birokracija odlučila počastiti tim imenom, najjasnije pokazuje da nije u pitanju prvenstveno prisilni rad; prisilni je rad normalno stanje svih ruskih radnika, koji nemaju slobodu kretanja i mogu biti pozvani na rad gdje i bilo kada. Nevjerojatnost užasa je usko povezana s njihovom ekonomskom beskorisnošću“ (Arendt 1996: 197).
- 653 „Čovjek će biti neusporedivo jači, mudriji, profinjeniji. Kad njegovo tijelo bude harmoničnije, kad pokreti budu ritmičniji, glas muzikalniji, životne će forme poprimiti dinamičnu teatralnost. Prosječni ljudski tip podići će se do nivoa Aristotela, Goethea, Marxa. Nad tim planinskim lancem dizat će se novi vrhovi“ (Trocki 1971: 185).
- 654 Temeljni cilj Staljinovog „raskulačenja“ nije bio egalitarizam ili izjednačenje klasa/staleža, nego: „uništiti cjelokupno seljaštvo i državu pretvoriti u vlasnika cjeline sredstava za proizvodnju